

УДК 334.7:316

В. В. Л И П Ч У К,
*професор, доктор економічних наук,
завідувач кафедри статистики і аналізу
Львівського національного аграрного університету,*
Н. В. Л И П Ч У К,
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
Львівського національного аграрного університету*

СОЦІАЛЬНА КООПЕРАЦІЯ: СУТЬ, ЗНАЧЕННЯ, ДОСВІД

Розглянуто необхідність, значення та сутність соціальної кооперації, а також види соціальних кооперативів, стандарти їх створення і діяльності. Наведено приклади особливостей функціонування і державної підтримки соціальної кооперації в окремих країнах ЄС, окреслено проблеми створення соціальних кооперативів в Україні.

Ключові слова: соціальна кооперація, соціальні кооперативи, типи соціальних кооперативів, зарубіжний досвід.

V. V. L Y P C H U K,
*Professor, Doctor of Econ. Sci.,
Head of the Department of Statistics and Analysis,
Lviv National Agrarian University,*
N. V. L Y P C H U K,
*Cand. of Econ. Sci., Ass. Professor
of the Department of Theory of Economics,
Lviv National Agrarian University*

SOCIAL COOPERATION: ESSENCE, MEANING, EXPERIENCE

The necessity, meaning, and essence of the social cooperation, the forms of social cooperatives, and the standards of their establishment and activity are considered. The examples of specific features of the functioning and state's support of the social cooperation in separate countries of the EC are presented, and the problems of establishment of social cooperatives in Ukraine are indicated.

Keywords: social cooperation, social cooperatives, types of social cooperatives, foreign experience.

Останнім часом про кооперацію багато говориться і пишеться, приймається достатньо рішень на різних рівнях, адже, як зазначав О. Чаянов, “майже всі сторони життя можна обслуговувати кооперативно” [1]. Безперечно, її переосмислене значення в сьогоденних умовах господарювання порівняно з планово-розподільною системою набуває нових рис, нового значення у багатьох сферах життя. Та й багато науковців згадують про це у своїх публікаціях. Але проблема в тому, що більшість з пропонованого, на жаль, не реалізовується. Яскравим прикладом слу-

гує сільськогосподарська кооперація, де при зростаючій державній підтримці кількість кооперативів не те що не збільшується, а навпаки — зменшується. На наше глибоке переконання, головним мотивом розвитку кооперативних зв'язків, як і практично більшості різних суспільних процесів і явищ, є потреби, насамперед, самореалізації та забезпечення гідного життя. Слід зазначити, що соціальний кооператив виступає об'єднанням соціально незахищених або мало захищених осіб, які спільно, на основі особистої праці працюють на підприємстві та реалізують соціальні цілі, а також мету професійної реінтеграції (професійної активності на ринку праці) особистості.

Саме необхідність виживання, доступу до елементарних благ підштовхує людей до об'єднання — це можна назвати причиною появи соціальної кооперації. Навіть Світова організація продовольства FAO визначає кооператив як “соціальне підприємство, що врівноважує дві основні цілі: задоволення потреб його членів з отриманням прибутку і забезпеченням сталості” [2]. На жаль, ці проблеми, за невеликим винятком *, у вітчизняній науці практично не розглядаються. Проте у світі протягом останнього десятиріччя опрацьовано певні теоретичні засади соціальної кооперації, і цей рух стає динамічним.

Суть соціальної кооперації, її засади і значення. Соціальні кооперативи виникли на початку 1970-х років як відповідь на незадоволені потреби, в основному у сфері надання соціальних послуг та виконання робіт, і з часом вони набули поширення в усьому світі. У деяких країнах ці нові види кооперативів поступово дістали свій правовий статус (наприклад, у таких видах, як “соціальний кооператив”, “кооператив соціальної солідарності”, “соціальний ініціативний кооператив”, “кооператив солідарності”, “колективний вигідний кооператив”), підкреслюючи цим важливість нового явища в кооперативному русі.

Поява соціальних кооперативів зумовила необхідність їх теоретичного обґрунтування та розробки відповідних рекомендацій для практичної реалізації. Відповідно до таких потреб, Міжнародним кооперативним альянсом СІСОРА було організовано дворічні консультації щодо цього виду кооперативів і 18 листопада 2009 р. на Генеральній Асамблеї в Женеві було прийнято Міжнародні стандарти соціальних кооперативів [3]. У них відображаються основні характеристики соціальних кооперативів, засади їх функціонування та принципи державної політики щодо їх створення і розвитку.

Соціальні кооперативи функціонують на загальних засадах кооперації, прийнятих Міжнародним кооперативним альянсом [4], основними з яких є: добровільність і відкритість членства; економічна участь членів кооперативу і демократичність контролю з їх боку; автономія і незалежність функціонування; підготовка, навчання членів та належна поінформованість; співпраця між кооперативами; турбота про місцеву громаду. Отже, соціальний кооператив виникає і діє з урахуванням двох головних цілей: 1) спільне ведення підприємства; 2) включення членів кооперативу до громадського і професійного життя, реанімація їх умінь, створення і підтримка стосунків як на роботі та в сім'ї, так і всередині місцевої спільноти.

* Мова йде про соціальне підприємництво, теоретичні і практичні аспекти якого частково розглядаються вітчизняними вченими.

Особливий характер соціального кооперативу визначають [5]:

- тип осіб, які можуть заснувати кооператив;
- особиста праця членів кооперативу як основа його діяльності;
- соціальні цілі, тобто суспільна і професійна активність його членів на ринку праці.

Як і всі кооперативи, соціальні є недержавними господарюючими суб'єктами, що працюють на основі вільного об'єднання осіб, незважаючи на те, що діяльність, яку вони проводять, часто фінансується з державного бюджету, з огляду на суспільне значення їх функціонування.

Основні завдання соціальної кооперації – поліпшення умов життєдіяльності, інтеграція (включення) до ринку праці і, відповідно, активізація суспільної діяльності окремих груп населення, до яких відносять неповносправних з фізичною і розумовою недостатністю, людей зі згубними звичками (колишні алко- та наркозалежні), осіб, що мали проблеми із законом. Ще у ст. 40 Закону “Про кооперацію в СРСР” зазначалося, що “переважне право на вступ до кооперативу і на роботу в ньому за трудовою угодою мають працівники, вивільнені з державних підприємств, організацій і закладів при їх реорганізації та ліквідації чи скороченні штатів, а також пенсіонери, інваліди, домашні господарки, студенти, учні” [6].

Позитивними рисами соціальної кооперації є:

- забезпечення місця роботи та зменшення безробіття, що сприяє місцевому і регіональному розвитку;
- можливість створення початкового капіталу за рахунок відповідних (переважно недержавних) фондів;
- розширення економічної активності за рахунок осіб, які є менш підприємливими (найчастіше мінімальна чисельність персоналу в кооперативі становить 5 чол.).

Соціальний кооператив надає шанси для вирішення істотних суспільних проблем за умови, що його члени-засновники мають конкретні раціональні наміри, добре обґрунтовану та опрацьовану стратегію і програму дій. При цьому важливою, на нашу думку, є довіра партнерів при формуванні такого кооперативу. З практичної точки зору він може вести господарську діяльність, тобто створювати певний товар або надавати відповідні послуги. Але надалі належну підтримку можуть одержувати лише ті з них, які мають чітко визначені соціальні пріоритети. Соціальний кооператив може також проводити суспільну, зокрема освітньо-культурну, роботу не тільки для власних членів, але й для місцевої громади. Отже, такий кооператив може одночасно і займатися бізнесовою діяльністю, і виконувати функції неурядової організації.

Соціальний кооператив є підприємством, яке створене для реалізації цілей своїх членів. На відміну від інших підприємств, кооператив працює не для отримання максимального прибутку, а щоб надати можливість працювати своїм членам. Він продає свої товари і надає послуги, а отриманий прибуток використовує, головним чином, для досягнення соціальних цілей. Такі кооперативи існують у різних формах у багатьох країнах світу. У більшості країн їх діяльність закріплено законодавчо, а, наприклад, у Швеції, Великобританії – ні. Зазначимо, що існують різні форми і способи підтримки соціальної кооперації.

Досвід соціальної кооперації в ЄС. Соціальні кооперативи вже багато років функціонують в ЄС, а одним з найкращих прикладів є Італія. Соціальна кооперація походить з Італії, де на зламі 1970–1980-х років шукали рішення, які б дозволили соціально незахищеним чи малозахищеним особам знайти своє місце на ринку праці. В Італії існувало тільки декілька організацій, які надавали соціальні послуги, і, в основному, вони були пов’язані з церквою.

У 1981 р. у країні було розпочато дискусії щодо юридичного регулювання соціальної кооперації, які закінчились ухваленням закону про соціальні кооперативи. Відповідно до нього, метою соціальної кооперації є загальне благо суспільства та соціальна інтеграція громадян. У 2001 р. в Італії діяло вже 5600 соціальних кооперативів [7], а у 2011 р. — близько 7100, в яких було зайнято 267 тис. осіб. Сукупний оборот цих кооперативів становив майже 5 млрд. євро [8].

Відповідно до італійського законодавства, виділяють три типи соціальних кооперативів.

1. Тип А — зорієнтований на забезпечення послуг із сфери соціальної допомоги (у тому числі догляд за особами похилого віку, освіта, охорона здоров’я). Членами таких кооперативів є постачальники і одержувачі соціальних послуг, причому кількість волонтерів серед членів кооперативу не повинна перевищувати 50%.

2. Тип В — зорієнтований на працевлаштування осіб, які піддалися дискримінації на відкритому ринку праці (неповносправних, фізично і розумово відсталіх, колишніх пацієнтів психіатричних лікарень чи осіб, раніше залежних від алкоголю і наркотиків).

3. Тип А+В — змішані кооперативи.

Серед загальної кількості кооперативів 59% становлять кооперативи типу А (соціальні та медичні послуги), 33% — типу В (інтеграція праці) і 8% — змішані [8].

Достатньо сильними є традиції соціальної кооперації у Швеції, де перші такі кооперативи почали виникати ще в 1970-х роках. Їх характерна особливість полягає в тому, що кооперацію істотно підтримують органи місцевого самоврядування. Така допомога стосується приміщень, навчання, дорадництва, досить часто фінансуються і куратори (опікуни) кооперативу, що займаються бізнесовою стороною їх функціонування.

У Бельгії, наприклад, кожний кооператив має дорадника з достатнім досвідом у бізнесі. У перший рік місцева влада платить йому зарплату повністю, в наступний період — 50%, а з настанням самоокупності діяльності кооперативу — 25%.

Особливості соціальної кооперації в Польщі можна сформулювати так:

— соціальний кооператив є юридичною формою суб’єкта, який поєднує ознаки підприємства і неурядової організації та забезпечує її членам, якими мають бути соціально незахищені та уразливі особи (не менш як 50% загальної кількості всіх членів кооперативу), повернення до суспільного життя та активності на ринку праці;

— соціальний кооператив є добровільним об’єднанням осіб, яке веде господарську діяльність в інтересах своїх членів і спирається на їхню особисту працю.

Соціальні кооперативи в Польщі були введені Законом Республіки Польща “Про підтримку працевлаштування та інституції ринку праці” [9], відповідно до зміни Закону “Кооперативне право”, який був прийнятий ще в 1982 р. У резуль-

таті діяльності Регіональних фондів соціального господарювання у Польщі виникло 20 соціальних кооперативів, локалізованих у п'яти воєводствах, саме в тих, які відрізнялися високим освітнім рівнем та підприємницькими традиціями. На кінець 2005 р. було зареєстровано 40 соціальних кооперативів, у 2005–2008 рр. виникло близько 145 соціальних кооперативів, в яких було майже 2500 робочих місць [10], на початок травня 2012 р. було вже 447 соціальних кооперативів [11]. Проте тільки 1/3 зареєстрованих соціальних кооперативів є активними, що свідчить, насамперед, про недосконалість правових умов їх функціонування, які вимагають відповідних змін.

На шляху реалізації ідеї соціальної кооперації постійно виникають численні перешкоди. Відповідно до польського законодавства, засновниками соціальних кооперативів можуть бути особи, які відповідають необхідним умовам і належать хоча б до однієї з таких категорій:

- безробітні (які зареєстровані у відділі праці та відповідають іншим критеріям Закону Республіки Польща “Про підтримку працевлаштування та інституції ринку праці”);

- неповносправні особи відповідно до законодавства про професійну і суспільну реабілітацію, а також особи, які мають висновок про неповносправність або непрацездатність;

- особи, які, відповідно до законодавства про соціальне працевлаштування, є соціально незахищеними та малозахищеними, зокрема:

- а) залежні від алкоголю, наркотиків або одурманюючих речовин після закінчення лікування;

- б) психічно хворі люди відповідно до положень про охорону психічного здоров'я;

- в) безхатченки, які реалізують індивідуальну програму виходу з такого стану;

- г) особи, що відбули строк покарання і звільнилися з виправних закладів;

- д) емігранти, що беруть участь в індивідуальній програмі інтеграції.

Соціальний кооператив можуть також заснувати, щонайменше, два з числа таких юридичних осіб:

- неурядові організації (відповідно до законодавства про діяльність для публічної користі та волонтаризм);

- одиниці територіального самоврядування;

- церковні юридичні особи.

Щодо фізичних осіб, то засновників кооперативу має бути, як мінімум, п'ять.

Інтерес становить державна, зокрема фінансова, підтримка соціальної кооперації. Так, засновники кооперативу звільнені від реєстраційних внесків і можуть одноразово отримати кошти з Фонду праці (не більше чотириразового розміру середньої заробітної плати на кожного члена – засновника соціального кооперативу). Особи, які хочуть вступити до вже існуючого соціального кооперативу, можуть отримати з Фонду праці допомогу, не більшу за триразовий розмір середньої заробітної плати на кожного члена кооперативу. Неповносправна особа, зареєстрована у відділі праці як особа безробітна або яка шукає роботу, може отримати з ресурсів Фонду реабілітації неповносправних осіб допомогу на внесок до соціального кооперативу, не більшу за п'ятнадцятиразовий розмір середньої

заробітної плати. Доходи кооперативу, витрачені на суспільну і професійну реінтеграцію її членів, звільняються від сплати податку. Соціальний кооператив може просити та отримати фінансування з Фонду праці на пенсійне страхування та страхування інвалідів, застосовувати спрощену систему обліку.

Дослідження показують, що засновниками соціальних кооперативів є переважно безробітні (83%) і неповносправні особи (38%). Разом з тим у малих кооперативах найчастіше відсутні інші соціальні групи, які мають відповідне право. Тільки в 10% кооперативів кількість членів перевищувала 10 осіб [11]. Соціальні кооперативи переважно надають такі послуги, як прибирання і ведення господарства, будівництво, ремонтні послуги і сфера харчування.

Головними проблемами розвитку соціальної кооперації є відсутність розуміння і заінтересованості з боку органів місцевого самоврядування (37,8%), труднощі з пошуком замовлень від приватних і державних організацій (20,5%) і фінансові питання (15,9%) [12], що породжує невдоволення серед членів соціальних кооперативів.

У країнах ЄС доступ соціальних кооперативів до фінансового капіталу має поліпшитися з початком функціонування спеціального позичкового фонду. Проте це поки що є пілотним проектом, на реалізацію якого в умовах наростання фінансової кризи ще доведеться чекати.

Висновки. Ідея соціальних кооперативів у контексті концепції соціальної економіки заслуговує на поширення з огляду на цілі, які вони повинні реалізувати, — боротьбу із соціальними негараздами і проблемами. Соціальні кооперативи є суттєвим компонентом економіки, що виконує не тільки важливу економічну роль, але й багато соціальних функцій шляхом створення стабільних і безпечних робочих місць та інтегрованого соціально-культурного середовища, яке розвивається навколо кооперативу.

Принципи кооперації, взаємна допомога, задоволення потреб її членів, активна участь, а також співробітництво полегшують долю соціально уразливих людей на ринку праці. Завдяки соціальним кооперативам безробітні, беззахченки, залежні, психічно хворі люди, емігранти та інваліди знаходять місце, в якому дістають суспільне визнання, стають членами групи, яка прагне досягнення економічних цілей. З безпорадних, позбавлених шансів на успіх щодо працевлаштування вони стають креативними та активними людьми.

З урахуванням цього можна зробити висновок про доцільність розвитку соціальної кооперації в Україні, проте наразі важко оцінити її засади, напрями і способи створення соціальних кооперативів, їх діяльність тощо. Сьогодні треба зробити хоча б перші кроки до практичного впровадження та функціонування соціальної кооперації.

Безперечно, ключовою проблемою в становленні соціальної кооперації є формування адекватної законодавчої бази. Необхідно прийняти відповідний закон та інші нормативні акти, в яких визначити засади створення, діяльності, об'єднання та ліквідації соціальних кооперативів, насамперед, встановити їх типи (найкраще за прикладом Італії), категорії громадян — членів соціальних кооперативів (повністю можна копіювати польський досвід), способи і форми підтримки соціальної кооперації.

На наш погляд, важливими є всебічна підтримка неформальних кооперативних об'єднань громадян на державному, і особливо місцевому, рівнях та відпрацювання механізму трансформації неформальних кооперативних об'єднань у формальні. Найважчий досвід дає авторам підстави стверджувати, що головною проблемою залишається відсутність достатньої зацікавленості органів влади у підтримці такого роду діяльності через неглибоке розуміння ідеї соціальної кооперації, низький рівень підготовки адміністративних кадрів на різних щаблях влади, слабо розвинуту систему неурядових організацій, відсутність надійного партнерства влади і бізнесу. Складну проблему становить і фінансовий бік реалізації такого проекту. Найважче – це пошук джерел фінансування та фінансової підтримки даних кооперативних формувань, насамперед, через відсутність відповідних внутрішніх і зовнішніх фондів.

Список використаної літератури

1. Чаянов А. Краткий курс кооперации. – М. : Издание Центрального Товарищества “Кооперативное издательство”, 1925. – 80 с.
2. Agricultural cooperatives: key to Feeding the World // World Food Day. – 16 October. – 2012.
3. World Standards of Social Cooperatives / International Organisation of Industrial, Artisanal and Service Producers' Cooperatives [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cecop.coop/IMG/pdf/World_Standards_of_Social_Cooperatives_EN.pdf.
4. Spółdzielczość socjalna na opolszczyźnie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bialystokrise.pl/strona,ekonomia_spoleczna,78,0,78.html.
5. Spółdzielnia socjalna jako forma działalności gospodarczej. – Warszawa : Wojewódzki Urząd Pracy w Warszawie. Wydział Regionalnej Polityki Rynku Pracy, 2009. – S. 5.
6. О кооперации в СССР : Закон СССР (с изменениями на 15 апреля 1998 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nationalization.ru/Library/laws/26.05.1988_o%20kooperazii.pdf.
7. Spółdzielnia socjalna na Opolszczyźnie. – Opole : Opolskie Centrum Demokracji Lokalnej FRDL, 2011. – S. 9.
8. Social cooperative [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Social_cooperative.
9. Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [pracy//http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20040991001](http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20040991001).
10. Spółdzielczość socjalna w Polsce / Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.brpo.gov.pl/sites/default/files/13220551900.pdf>.
11. Prawie 500 spółdzielni socjalnych. Jak sobie radzą? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/wiadomosc/761394.html>.
12. MPiPS: w Polsce działa 447 spółdzielni socjalnych [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.promotion.org.pl/news.htm>.

References

1. Chayanov A. *Kratkii Kurs Kooperatsii* [Brief Course of Cooperation]. Moscow, Cooper. Izd., 1925 [in Russian].
2. Agricultural cooperatives: key to feeding the world. World Food Day, October 16, 2012, Stockholm.
3. World Standards of Social Cooperatives. Brussels, Int. Organisation of Industrial, Artisanal and Service Industrial, Artisanal and Service Producers' Cooperatives, 2011, available at: http://www.cecop.coop/IMG/pdf/World_Standards_of_Social_Cooperatives_EN.pdf.
4. Spółdzielczość socjalna na opolszczyźnie, available at: http://www.bialystokrise.pl/strona,ekonomia_spoleczna,78,0,78.html [in Polish].

5. Spółdzielnia socialna jako forma działalności gospodarczej. Warszawa, Wojewódzki Urząd Pracy, 2009, S.5 [in Polish].
6. *O kooperatsii v SSSR: Zakon (s izmeneniyami na 15 aprelya 1998 goda)* [The Law "On the cooperation in the USSR" (with changes as of April 15, 1998)], available at: http://www.nationalization.ru/Library/laws/26.05.1988_o%20kooperazii.pdf [in Russian].
7. Spółdzielnia socialna na Opolszczyźnie. Opole, Opolskie Centrum Demokracji Lokalnej FRDL, 2011, S.9 [in Polish].
8. Social cooperative, available at: http://en.wikipedia.org/wiki/Social_cooperative.
9. Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku, available at: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20040991001> [in Polish].
10. Spółdzielczość socjalna w Polsce, available at: <http://www.brpo.gov.pl/sites/default/files/13220551900.pdf> [in Polish].
11. Prawie 500 spółdzielni socjalnych. Jak sobie radzą?, available at: <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/wiadomosc/761394.html> [in Polish].
12. MPiPS: w Polsce działa 447 spółdzielni socjalnych, available at: <http://www.promotion.org.pl/news.htm> [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 21 грудня 2012 р.
